

Перспективи розвитку туризму для людей з інвалідністю після закінчення російсько-української війни

Моца Андрій Андрійович¹, Корінець Роман Ярославович²,
Горюнова Катерина Анатоліївна³

Опубліковано	Секція	УДК
30.07.2024	Економіка	338.48

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13268295>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Унаслідок військового вторгнення росії в Україну зростає кількість людей з інвалідністю. Це учасники бойових дій та цивільне населення, яке потерпає від бомбардувань, обстрілів та інших травм, спричинених військовими діями. Визначено позитивний вплив туризму для людей з інвалідністю. У наявних соціально-економічних умовах розвитку туризм виступає засобом реабілітації й оздоровлення, пізнання та організації дозвілля. Розглянуто інклюзивний туризм як сучасний вид туризму, суть якого полягає у забезпеченні здійснення туристичної діяльності будь-якої людини (незалежно від її фізичних можливостей) та доступності до туристичних локацій. Визначено перспективні напрямки розвитку туризму для людей з обмеженими фізичними можливостями, зокрема, лікувально-оздоровчий, зелений (екологічний туризм, екотуризм), культурно-пізнавальний, спортивний, психологічний. Для надання туристичних послуг людям з інвалідністю слід враховувати чимало специфічних особливостей їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Ключові слова: туризм, інклюзивний туризм, люди з інвалідністю, реабілітація, дозвілля, післявоєнний час.

Prospects for the development of tourism for people with disabilities after the end of the Russian-Ukrainian war

Annotation. As a result of Russia's military invasion of Ukraine, the number of people with disabilities is growing. They are combatants and civilians who suffer from bombings, shelling and other injuries caused by military operations. People with disabilities are involved in the common tourist space, so the development of special tourist programs with accessibility for this category of tourists creates equal opportunities for the realization of everyone's right to rest. The author identifies such limitations as mobility, visual and auditory accessibility. The positive impact of tourism for people with disabilities is determined. In the current socio-

¹ кандидат юридичних наук, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2603-6269>

² кандидат економічних наук, почесний президент Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4243-6745>

³ доктор філософії з менеджменту, доцент кафедри маркетингу та туризму, Маріупольський державний університет, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2236-4919>

economic conditions of development, tourism is a means of rehabilitation and health improvement, cognition and organization of leisure. The article considers inclusive tourism as a modern type of tourism, the essence of which is to ensure the implementation of tourist activities of any person (regardless of their physical capabilities) and accessibility to tourist locations. The diverse and rich resource and landscape potential of Ukraine, as well as the availability of a wide range of functioning health resorts with unique features, form further prospects for the development of health and wellness and green tourism for people with disabilities. Medical, rehabilitation and health care for military personnel and civilians is a guarantee of its development, political and socio-economic security. Other promising areas for the development of tourism for people with disabilities have been identified, including cultural, cognitive, sports, and psychological tourism. In order to provide tourism services to people with disabilities, many specific features of their interaction with the environment should be taken into account. It is important to expand accessible infrastructure. This includes the creation of specialized facilities and ensuring that existing tourist facilities are accessible to people with disabilities. Improving access to hotels, museums, parks, and other popular tourist destinations is an important step in ensuring equal opportunities for all categories of tourists. It is also important to train and educate staff in the tourism industry on the specifics of serving people with various types of disabilities.

Keywords: tourism, inclusive tourism, people with disabilities, rehabilitation, leisure, postwar period.

Вступ

У світі гостро обговорюються питання рівності прав на працю й відпочинок, доступності до різних об'єктів інфраструктури, зокрема й туристичних. Збільшення в Україні кількості людей з інвалідністю, особливо з травматичними ампутаціями кінцівок, травмами хребта та іншими ураженнями опорно-рухового апарату, є одним з викликів сьогодення. Під час війни вони піддаються ще більшому ризику й випробуванням. Можуть виникати труднощі з доступом до ресурсів та послуг, зокрема: пошуком придатного житла, їжі, належної медичної допомоги й медичного обслуговування, а також дискримінації та стигматизації, загрози життю, фізичному і психічному здоров'ю, жорстокого поводження тощо. Важливим є формування доступного середовища для осіб з інвалідністю, що сприяє реалізації їхніх прав і основних свобод, повноцінній участі в соціальному житті.

Людина з серйозними вадами здоров'я виступає споживачем послуг інклюзивного туризму. Інклюзивний туризм виступає потужним засобом реабілітації, можливістю оздоровлення, спілкування з людьми, ліквідації наявних психологічних бар'єрів, отримання психологічного задоволення від різних занять. Його специфіка визначається цілеспрямованим процесом співпраці різних учасників туристичної сфери для забезпечення мобільної, візуальної, слухової, когнітивної складових доступності до туристичних локацій.

Серед останніх досліджень, варто згадати роботу Н. Барни та А. Коротеєвої, які висвітлили теоретичні та практичні особливості стану соціальної інклюзії в туристичній галузі. Л. Безугла, М. Белобородова, Т. Герасименко вважають туризм як інноваційний інструмент в реабілітації для людини з обмеженими фізичними можливостями. Ю.Хрущ, В.Іванова, Р.Медведський охарактеризували групи осіб з інвалідністю як споживачів туризму. С. Бугіль висвітлено проблеми функціонування й доступності інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. Н. Влащенко розглянула особливості розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму, а також розробила рекомендації щодо його активізації. С. Тищенко, Т. Чернишова, А. Осіпчук дослідили суть й призначення туризму як засіб соціально-психологічної підтримки людей з

особливими потребами, а також розробили типологію адаптованих турів для даної категорії туристів.

Метою статті є огляд особливостей та перспектив розвитку різних напрямків туризму для людей з інвалідністю після закінчення російсько-української війни.

Результати

Сьогодні, навіть під час війни, туристична індустрія продовжує функціонувати, попри врахування певних умов та обмежень (наявність укриття при повітряній тривозі, заборона перебування біля режимних об'єктів й військових частин, закриті аеропорти, обмежений виїзд за кордон чоловіків і жінок-держслужбовців тощо). Значною часткою подорожуючих є туристи з інвалідністю, вадами зору або слуху, інші маломобільні групи населення.

Туризм осіб із інвалідністю – це процес розвитку туризму, суб'єктом якого є особа з обмеженими можливостями здоров'я, який передбачає доступність туризму для осіб із інвалідністю всіх нозологій щодо пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристичного показу до потреб людей із постійними або тимчасовими фізичними, психічними чи сенсорними можливостями. Водночас це вид діяльності, бізнес, спрямований на формування туристичного продукту, надання інформації, окремих туристичних послуг з урахуванням потреб у доступі й організації цих послуг для осіб із інвалідністю та людей із тимчасово обмеженими можливостями здоров'я [1, с. 210].

Позитивний вплив туризму для людей з інвалідністю визначається:

- у процесі відпочинку різного роду активності позитивно впливають на підтримання фізичного і психологічного здоров'я;
- створення комфортного середовища для взаємодії та повноцінного спілкування, інтеграції до соціуму;
- відновлення внутрішніх ресурсів організму завдяки позитивному настрою і змін оточення, отримання нових знань [2, с. 21; 3, с. 82].

Відповідно, туризм як інноваційний інструмент, в реабілітації для людей з обмеженими фізичними можливостями виступає засобом пізнання і соціалізації. Туризм як унікальне явище у сфері реабілітації додає рухової активності для підвищення психологічної й фізичної стійкості організму; здійснює терапію і профілактику психосоматичних захворювань; здійснює інтегративні функції у суспільство; реалізує різні соціальні ролі; виконує науково-пізнавальну функцію, розширює геокультурний простір; інтелектуально-виховний вплив на особистість [4, с. 28].

Серед сегментів туристичного ринку виділяють доступний туризм або інклюзивний туризм [5, с. 22]. Цю сферу ще називають «туризм для інвалідів», «туризм для всіх», «безбар'єрний туризм» [6, с. 123], хоч і мають деякі відмінності у визначенні [1, с. 209].

Інклюзивний туризм як туристична форма включає в себе процес співпраці між різними учасниками туристичної сфери, передбачає надання особам із інвалідністю необхідної доступності (мобільної, візуальної, слухової, когнітивної складові) та права функціонувати на умовах рівності й гідності через надання універсальних туристичних продуктів й послуг, забезпечення середовища [5, с. 22]. Інклюзивний туризм має на увазі доступність інфраструктури туристичних центрів і локацій для усіх, зокрема людей із інвалідністю, людей похилого віку, їх членів сімей або опікунів, людей із тимчасовими фізичними чи іншими обмеженнями, сімей з маленькими дітьми.

Рис. 1. Функціональні умови успішного розвитку туризму для людей з інвалідністю

Джерело: систематизовано авторами на основі джерел [2,3,5,10]

Безбар'єрне середовище відображає сукупність архітектурних, транспортних та сервісних стандартів для забезпечення рівної доступності до лікувальних, адміністративних, торгових та видовищних закладів, житлових будівель тощо [3, с. 85].

В Україні спостерігається перспективний розвиток інклюзивного соціально-реабілітаційного туризму, який виражає систему заходів для надання людям з інвалідністю можливості відновлення та розвитку їх фізичної, духовної, соціальної, інтелектуальної та творчої сфер життєдіяльності. Структурно цей вид туризму складається з різних видів реабілітації й соціальних послуг: медичні, психологічні, психолого-педагогічні, професійні, фізкультурно-спортивні, фізичні, соціальні та інші побутові заходи [7].

Розглянемо й інші перспективні напрямки розвитку туризму для осіб з інвалідністю.

Одним із найбільш пріоритетних стійких видових туристичних напрямків є лікувально-оздоровчий туризм. На територіях оздоровчого призначення раціонально використовуються природні лікувальні ресурси. Для лікування та оздоровлення осіб з інвалідністю широко застосовуються різні лікувальні природні ресурси: лікувальні грязі, мінеральні води різного хімічного складу для внутрішнього і зовнішнього використання, бішофіт, озокерит, глини, повітряні й сонячні ванни, преформовані фізичні чинники. Санаторно-курортна база України представлена відомими у світі курортами Трускавця, Моршину, Миргороду, Хмільника, Закарпаття, Одеси та іншими. Також будуються новітні заклади. Тут сучасна лікувальна і діагностична бази, створені комфортні умови для проживання та необхідне харчування. У багатьох санаторіях є спортивні майданчики, сауни, басейни, пляжі, косметологічні кабінети, спортивні зали з тренажерами, використовуються Wellness програми, SPA-процедури, великий спектр екскурсійного обслуговування [8, с. 6]. Лікувально-оздоровча мета досягається завдяки заходам реабілітаційного, рекреаційного та зеленого туризму.

Зелений (екологічний туризм, екотуризм) виступає особливим видом відпочинку, який спрямований на спілкування з природою, проживання в сільському середовищі або інших екологічно чистих територіях. Головною метою зеленого туризму є абстрагування від міського шуму [5, с. 59]. Завдяки короткостроковим туристичним

маршрутам та програмам, комплексу спортивно-оздоровчих та культурно-пізнавальних факторів забезпечується реабілітація [5, с. 85]. Прикладами таких маршрутів інклюзивного екотуризму є: Дендрологічний парк «Олександрія» м. Біла Церква, «Карпати для всіх», «Лисогорський форт без бар'єрів», Кропивницький дендропарк, Національний дендрологічний парк «Софіївка», м. Умань тощо [9].

Культурно-пізнавальний туризм включає форму соціальної адаптації людей з інвалідністю, інтеграцією в культурно-соціальний розвиток. Професійні рішення щодо організацій екскурсій, розроблення турів повинні враховувати логіку педагогічного електронного процесу: реалізовувати освітянський, навчальний, розвиваючий потенціал екскурсій, компенсуючи обмежену можливість потенційних екскурсантів з інвалідністю тими можливостями, які здатні забезпечити соціально-культурний, педагогічний супровід [10, с. 77]. Уже значна кількість музеїв готові прийняти особливих туристів: «Музей народної архітектури та побуту» у Києві, «Музей народної архітектури та побуту» у Львові, на Кіровоградщині, Державний музей-заповідник І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія», Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, Луцький історико-культурний заповідник, Національний заповідник «Хортиця» [11, с. 202].

Спортивний туризм теж має попит серед людей з інвалідністю. Він сприяє підвищенню рухової активності в природних умовах, наближенню життєвого простору інвалідів до життєвого простору здорових людей. Пересування по пересіченій місцевості, подолання різноманітних перешкод, здійснення інших рухів доповнюють руховий фонд умінь і навичок. Заняття забезпечують накопичення багатьох життєво важливих загальноосвітніх і спеціальних знань, сприяють зміцненню здоров'я, різнобічному розвитку інтелектуальних і вольових якостей [10, с. 71].

Виділяють й психологічний туризм, який стане ефективною допомогою для військових і сімей, що постраждали від війни. Організація та проведення психологічних туристичних мандрівок поєднують у собі як доступний відпочинок, так і різноманітні дієві методи навчання, зокрема, формат терапії «Open air» – повний контакт людини з природою і культурою (подорож «місцями сили», у центри духовних традицій тощо). До прикладів специфічних психологічних напрямів належать ландшафтна терапія (позитивний емоційний вплив природи на психіку людини; седативний, відволікаючий, активізуючий і катарсичний ефект), фототерапія (застосування фотографії, фотозображень, арт-карт для зцілення, висвітлення та вирішення психологічних проблем, гармонізації та розвитку особистості), евідмотерапія (терапія щастям, пошук свого ресурсного стану), анімалотерапія (використання тварин та їх образів для надання психотерапевтичної допомоги). Для цього виду туризму можуть використовувати найрізноманітніші локації. До прикладу, село Буша у Вінницькій області, гора Богит заповідника «Медобори» у Тернопільській області, Лиса гора неподалік Ржищева у Київській області, буддистський храм «Білий Лотос» у Черкасах [12, с. 134].

У повоєнний час Україна матиме можливість розвивати усі види туризму. Окрім розглянутих, розвиватиметься й такий напрям як воєнний туризм (військовий, мілітарний) – відвідування місцевостей, пов'язаних із воєнними діями: історичні місця і музеї, різні військові об'єкти і полігони, місця бойових дій, меморіали. Разом із традиційними турами, матимуть попит населені пункти, які зазнали значної військової агресії – Чорнобаївка, Ірпінь, Буча, Маріуполь, Чернігів, Київ, Харків, Миколаїв, Херсон, Северодонецьк.

Для надання туристичних послуг людям з інвалідністю слід враховувати чимало специфічних особливостей їх взаємодії з навколишнім середовищем. Туристів із психосоматичними вадами більше турбує, наприклад, чи є на маршруті туристичної групи туалети з широкими входами/виходами, щоб забезпечити доступ до них на

інвалідному візку або доступ до необхідної медичної допомоги. Туристи із нестабільним вуглеводним обміном (зокрема, хворі на цукровий діабет) потребують спеціального харчування під час подорожі, пацієнти з нирковою недостатністю потребують гемодіалізу, а пацієнтам зі зниженою видільною функцією кишечника та сечовидільної системи необхідні туалети зі спеціальними пристосуваннями для зміни предметів догляду. Зниження фізичного функціонування та нездатність задовольняти потреби фізичних і психічних функцій знижує потенціал туристів, створює низку причинно-наслідкових негативних асоціацій щодо туристичних послуг. Психосоматичні вади та пов'язані із ними потреби – це не індивідуальний атрибут, не обов'язково особиста проблема, а особлива форма інвалідності, яка перешкоджає повноцінній участі в туризмі. Туристи з моторними, психосоматичними, психологічними порушеннями є досить ізольованою групою маломобільних туристів, які не можуть повноцінно користуватися послугами туристичної індустрії та задовольняти свої соціальні та культурні потреби [10, с. 76].

Виділяють типологію адаптованих турів за призначенням для людей з особливими потребами [10, с. 77]:

- лікувально-оздоровчий адап-тур (санаторії, табори) для фізичної, соціально-побутової, психологічної реабілітації або загальної підтримки здоров'я;
- екологічний адап-тур з метою ознайомлення з унікальними природними територіями. Необхідно позначити перелік місць, які доступні для відвідування, розробити маршрути руху з урахуванням тривалості перебування в дорозі, можливих зупинок, організувати спеціальний транспорт тощо;
- культурно-пізнавальний адап-тур. Його метою є ознайомлення з культурно-історичними ресурсами певного регіону чи країни, музеями, театрами, традиціями населення. Важливо враховувати доступність інфраструктури кожної туристичної дестинації;
- гастрономічний адап-тур – подорож із метою вивчення національної кухні, її особливостей і традицій, який популярний серед звичайних туристів і туристів з особливими потребами. При цьому слід враховувати дієтичні потреби туристів;
- спортивний адап-тур передбачає заняття лікувальною фізкультурою, плаванням, баскетболом, настільним, великим тенісом та іншими видами. Обов'язковою умовою є оснащення спеціальним обладнанням.

Організацією туризму для людей з інвалідністю в Україні займаються реабілітаційні установи, громадські та церковні заклади, бюро подорожей, навчальні організації. Серед громадських організацій варто виділити діяльність [13, с. 75] ГО «Зелений хрест» у Львові, ГО інвалідів зору «Дивосвіт» в Ужгороді, ГО «МАРТ» у Чернівцях, ГО інвалідів «СЛІД», ГО людей з обмеженими можливостями «День» та ін. ВГОІ «Центр туризму інвалідів України» розробляє концепцію розвитку туризму інвалідів та соціального туризму, їх стандартизацію.

Варто зазначити, що готельні підприємства та заклади харчування все більше розвивають комфортну інфраструктуру для інклюзивних потреб. В українських містах з'являються комфортні елементи простору – пандуси, підйомачі, з'їзди з бордюрів, розмітка для незрячих, озвучені світлофори. Це позитивно відобразиться й на іміджі України як соціально орієнтованої туристичної держави. Усе більша увага приділяється інформаційній доступності і її розвитку надалі. До прикладу, вже активно функціонують карти доступності для інвалідів. Завдяки «Карті доступності» (se.org.ua/availability-map/) люди можуть знаходити об'єкти безбар'єрного соціального середовища. На сайті позначені об'єкти інфраструктури обраного міста й країни, ступінь їх доступності.

За підтримки Українського культурного фонду функціонує проєкт «Inclusive Travels in Ukraine: доступність музеїв України» – онлайн путівник пам'ятками та визначними місцями України (travels.in.ua/uk-UA/AllPointOfInterest).

Громадська організація «Доступно.UA» розробила й пропонує використовувати безкоштовний мобільний додаток Dostupno, який допоможе зорієнтуватися в українських містах, знайти безбар'єрні локації. У ньому є можливість здійснювати зручний пошук за категоріями (розважальні заклади, адміністративні будівлі, публічні простори тощо) та за індивідуальними фільтрами обирати заклад (рівень зручності входу, облаштування вбиральні тощо).

Регулювання розвитку туризму для людей з інвалідністю повинна здійснюватися через створення ефективного механізму державної підтримки та відповідного стимулювання, включаючи різні економічні важелі (розробка і фінансування цільових міжрегіональних програм для таких осіб; формування спеціальних фондів для їх підтримки; реалізація інвестиційних проєктів тощо) [6, с. 125]. Окрім цього, активно проводяться інформаційно-роз'яснювальна робота, навчальні тренінг-семінари для працівників як державних структур, так і приватних готельно-розважальних закладів. Ця робота має і надалі системно та комплексно здійснюватися не лише благодійними й волонтерськими організаціями, а й органами місцевого самоврядування у взаємодії з підприємствами й установами різних сфер кожної області.

Висновки

Туризм є винятковим явищем для людей з інвалідністю, який включає в себе як процес відпочинку й пізнання навколишньої дійсності, так і можливість більш повноцінної соціалізації та інтеграції у суспільство з гідністю. Удосконалення та розвиток туризму важливий для таких людей як засіб активізації рухових функцій, підтримка фізичної форми, мобілізація внутрішніх ресурсів та відновлення психоемоційного стану. З кожним роком туристичний потік збільшується, розширюється коло цільових груп споживачів. Відповідно зростає потреба у розробці й розвитку туристичних послуг для всіх, зокрема, для людей з інвалідністю.

Список використаних джерел

1. Хрущ Ю.М., Іванова В.М., Медведський Р.С. Туризм для інвалідів: сучасні підходи до визначення поняття. Науковий вісник Херсонського державного університету, 2017. №6. С. 206-211.
2. Безугла Л. С., Белобородова М. В., Герасименко Т. В. Формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні. Інновації та технології в сфері послуг і харчування. 2022. № 2 (6). С. 20-25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-4949.2>
3. Бугіль С. Я. Розвиток інклюзивного туризму в Україні як засобу соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-321-7-4>.
4. Безугла Л.С. Інклюзивний туризм як форма реабілітації. Збірник тез доповідей II Міжнародної конференції «Розвиток туристичної галузі та індустрії гостинності: проблеми, перспективи, конкурентоздатність» Університет Альфреда Нобеля. Дніпро, 2022. С. 27-29.
5. Барна Н.В., Коротєєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм. Київ, 2020. 125с.
6. Влащенко Н. М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. Бізнес Інформ. 2018. № 9. С. 122-126. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000934384>

7. Слатвінська Л. А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1684>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.5.59
8. Бабов К. Д., Дмитрієва Г. О., Тихохід Л. В., Гавловський О. Д. Лікувально-оздоровчий туризм – один із сучасних напрямків підвищення ефективності діяльності санаторно-курортної сфери. Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія. 2019. № 2. С. 5-10. DOI 10.32618/J19MRBPH25
9. Інклюзивний туризм як вид спеціалізованого туризму. URL: https://ecoacademy.org.ua/sites/default/files/theme_files/prezentaciya_1_inklyuzyvny_u_turyzm_v_ukrayini.pdf
10. Тищенко С.В., Чернишова Т.М., Осіпчук А.С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами. Економіка та управління національним господарством. 2021. №51. С. 73-81. doi.org/10.32843/infrastruct51-11
11. Кізюн А., Телень В. Адаптивний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах євроінтеграційних та військових викликів. II-ий Міжнародний науково-практичний форум. Львів: «Камула», 2024. С. 197-204.
12. Чабан М. Психологічний туризм як засіб реабілітації воїнів АТО. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку туризму». Частина II. Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. С.131-133.
13. Кравцов С.С. Безбар'єрний туризм в Україні: шляхи вирішення проблем. Туризм XXI століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 74-76. doi.org/10.31617/k.knute.2019-04-12.28